

ESA REUNANEN

Journalismin genret kontekstien konteksteina

Saussurelais-bahtinilainen näkökulma
tekstien tuottamiseen ja tulkintaan

Artikkelissa kuvataan genren asemaa journalistisessa tekstikäytännössä ja määritellään lähinnä Saussureen ja Bahtiniin tukeutuen sen suhteita muihin viestinnän käsitteisiin. Saussure ja Bahtin nähdään pikemminkin toisiaan täydentäviksi kuin keskenään ristiriitaisiksi teoreetikoiksi. Genre määritellään tekstikäytännölle ominaiseksi säännöstöksi, joka yhtäältä toimii kontekstina tässä käytännössä tuotettaville ja luettaville teksteille (genren metasäännöt) ja toisaalta säätelee muiden kontekstien käyttöä (genren tekstisäännöt). Lopuksi yritetään genren ja erityisesti siihen liittyvän aiheelman käsitteen avulla kuvata journalismin aihe maailman dynamiikkaa.

■ Tiedotusopilliseen tutkimukseenkin jo vakiintuneella genren käsitteellä tuntuu intuitiivisesti olevan oma paikkansa muiden viestinnän käsitteiden kuten tekstin, diskurssin ja kielen joukossa. Genre tuntuisi viittaavan muita käsitteitä tarkemmin nimenomaan puheena olevaan tekstikäytäntöön ja selittävän sen erityisyyttä niin tekstien tuottamisessa kuin niiden tulkinnassakin. Genren käsitettä kuitenkin harvoin määritellään täsmällisesti. Tavallisesti sillä vain viitataan yleisesti siihen teksti- tai ohjelmatyyppiin, jota tarkastellaan.

Tässä artikkelissa yritän hahmottaa, miten genre toimii tekstejä tuottaessa ja tulkittaessa ja määritellä sen suhdetta tekstin, diskurssin ja kielen käsitteisiin. Lähdän liikkeelle täsmäntämällä tekstin ominaislaatua ja osoittamalla, että teksti voi merkitä jostain ainoastaan suhteessa erilaisiin konteksteihin. Tarkoitan konteksteilla kaikkea selaista, johon tekstejä suhteutetaan niitä tuottaessa ja tulkittaessa. Aktuaalisten luku- ja kirjoitustilanteiden lisäksi tällainen konteksti on ensinnäkin kieli, jonka määrittelen abstraktiksi erilaisista diskursseista. Kielestä ja diskursseista erotan edelleen kulttuurikontekstin eli merkitysympäristön sekä tekstin esitystekniikoista koostuvan esitystekniikkakontekstin. Määrittelen genren tekstikäytännölle ominaiseksi säännöstöksi, joka yhtäältä toimii kontekstina tässä käytännössä tuotettaville ja luettaville teksteille ja toisaalta säätelee muiden kontekstien käyttöä. Käytännöllä tarkoitan aktuaalisten toimintojen ja niihin liittyvien konventioiden kokonaisuutta.

Hahmotan tekstin ja kielen suhdetta tarkastelemalla Saussuren tekemää puhunta-kielijärjestelmää -erottelua sekä Bahtinin ja Vološinovin siitä esittämää kritiikkiä. Yritän osoittaa, ettei erottelusta voida päästä kokonaan eroon, ja että Saussuren kuvaa-

mat kielijärjestelmän elementtien merkityspotentiaalit voidaan nähdä sedimentoitumiksi jokapäiväisen elämän sisällöistä ja merkityksistä (vrt. Vološinov 1990, 89-90). Ne voidaan nähdä myös Vološinovin (mt., 122-124) kuvaamiksi konkreettisen lausuman toistettaviksi momenteiksi. Tällöin kieli ei ole irrallaan sosiaalisista käytännöistä, vaan sen elementit sisältävät potentiaalisti näihin käytäntöihin kietoutuneita merkityksiä.

Teksti lausumana

Saussuren jakoa puhuntaan (*parole*) ja kielijärjestelmään (*langue*) voi pitää klassisena tekstin ja kontekstin suhteen tematisaationa. Kielijärjestelmä (konteksti) tekee mahdolliseksi puhunnan (teksti) tuottamisen ja ymmärtämisen. Itse kielijärjestelmä puolestaan on kehittynyt konkreettisesti ja sosiaalisessa kanssakäymisessä, aktuaalisissa tilanteissa. Saussuren mukaan historiallisesti puhe aina edeltää kielijärjestelmää. Kielijärjestelmä sekä tekee puheen mahdolliseksi että on sen tuote. (1983, 19.)

Saussure määrittelee kielijärjestelmän samaan yhteisöön kuuluvien puhekäytännössä tallettuneeksi varastoksi, kieliopilliseksi järjestelmäksi, joka on potentiaalisti olemassa kunkin puhujan aivoissa. Hän kuvaa kielijärjestelmää myös sosiaalisesti siiteeksi. Puhunnan Saussure määrittelee yksilölliseksi tahdon ja älyn aktiksi, jossa voidaan erottaa toisaalta yhdistelmät, joilla puhuja käyttää kielen koodia ilmaistakseen ajatuksiaan ja toisaalta psykofyysinen mekanismi, jolla hän pystyy ilmaisemaan nämä yhdistelmät. (mt., 13-14.)

Hieman vanhakantaisista muotoiluista huolimatta Saussuren määritelmä kuvaa hyvin yksittäisen tekstin (*parole*) suhdetta sitä määrittävään kielijärjestelmään. Teksti on ymmärrettävissä vain, jos se tulkitaan kielijärjestelmän avulla. Tämä on vielä liian epämääräinen määrittely. Se kuitenkin muotoilee kysymyksen tekstin ominaislaadusta kysymykseksi kielijärjestelmästä sekä tekstin ja kielijärjestelmän suhteesta. Saussure itse keskittyy kuvailemaan kielijärjestelmää, mutta ei sano kovin paljoa kielijärjestelmän ja tekstin suhteesta. Sen sijaan venäläiset tutkijat Vygotski (1982), Bahtin (Bakhtin 1987) ja Vološinov (1990) ovat kehittäneet teoriaa nimenomaan kielen käytöstä. Myös varsin moniaineksisiä diskurssianalyysin nimellä kulkevia tutkimussuuntauksia yhdistää se, että ne tutkivat kielen käyttöä erilaisissa konteksteissa (Koivisto & Suikkanen 1992, 77).

Bahtin kuvaa kielen käyttöä lausuman (*utterance*) käsitteellä. Lausuma on kielellinen jakso, jolla viestivä subjekti esittää tietyssä tilanteessa joitakin tarkoituksiaan. Tässä se eroaa kielen yksiköistä, sanoista ja lauseista, jotka ovat potentiaalisti välineitä lausumien luomiseksi, mutta joilla sinällään ei ole mieltä. Kielen elementit ovat merkityspotentiaaleja, useiden mahdollisten mielten hybridejä. Bahtin ottaa esimerkiksi lauseen "Aurinko on noussut". Lauseen kielellinen merkitys, sen mahdollinen rooli lausumassa, on täysin ymmärrettävä, mutta irrallaan yhteydestä sen mieltä on mahdoton tietää. Tietyissä tilanteissa lauseen mieli voi olla esimerkiksi "On aika nousta ylös". (1987, 82-83.)

Bahtinin erottelu merkitykseen ja mieleen muistuttaa Saussuren erottelua merkitykseen (*signification*) ja arvoon (*valeur*). Sanan arvo määräytyy sen suhteista kielijärjestelmässä, kun taas merkitys on tuon arvon tilannekohtainen toteutuma lausumas-

sa (Culler 1986, 43). Näin sanan arvo Saussurella vastaisi sanan merkitystä Bahtinilla ja sanan merkitys Saussurella vastaisi sanan mieltä Bahtinilla. Vaikuttaisi siis siltä, että Saussurekin ymmärtäisi puhunnan paitsi yksilölliseksi puheaktiksi, myös siinä mielessä sosiaalisesti, että se aina toteutuu jossain sosiaalisessa tilanteessa. Näin ymmärrettynä Saussuren käsitys puhunnasta tulee hyvin lähelle Bahtinin näkemystä lausumasta. Saussure ei kuitenkaan Bahtinin tavoin kehittele kuvausta lausumaa määrittävistä tilannekohtaisista sosiaalisista suhteista, vaan hänen teoriansa voi enintään katsoa antavan niille tilaa.

Vološinov kritisoi voimakkaasti kielifilosofian abstraktin objektivismin suuntausta, jonka tärkeimmäksi edustajaksi hän nimeää Saussuren. Kritiikin yksi keskeisimmistä perusteista on se, että abstrakti objektivismi hylkää puhunnan yksilöllisenä ja keskittyä sosiaalisesti määrittämänsä kielijärjestelmän tutkimukseen. Vološinov itse puolestaan määrittää puhunnankin sosiaalisesti (1990, 103). Kuitenkin tarkastellessaan lausuman mielen (teeman) ja merkityksen suhteita Vološinovkin pitää lausuman (puhunta) mieltä yksilöllisenä ja ainutkertaisena. Edelleen Vološinov katsoo mielen sisältävän myös merkityksen, jonka hän määrittelee kaikiksi niiksi lausuman momenteiksi, ”jotka ovat siinä aina *toistettavissa ja itseidenttisiä*”. (mt., 122-123.)

Vološinovin mukaan lausuman mielen ja merkityksen väliin ei voi piirtää selvää rajaa. Mieli ja merkitys edellyttävät toisiaan, ja mielen on Vološinovista perustuttava johonkin pysyvään merkitykseen. Saussuren haluttomuus määritellä kielijärjestelmän ja puhunnan rajakohtaa täsmällisesti (Culler 1986, 98) voikin johtua Vološinovia muistuttavasta tavasta ymmärtää lausuman mieli ja merkitys. Lauseet kuuluvat samanaikaisesti sekä puhuntaan että kielijärjestelmään, niillä on tilannekohtainen mielensä ja konventionaalinen merkityksensä.

Jokaisessa lausumassa on Bahtinin mukaan tunnistettavissa puhujan aikomus, joka määrää koko lausumaa, sen pituutta ja rajoja. Tulokinnassa kysymys on sen päätelystä, mitä puhuja haluaa sanoa. Puhujan aikomus rajoittaa lausuman semanttista puolta suhteuttaessaan sen konkreettiseen, yksittäiseen puhetilanteeseen, johon liittyvät puhetilanteeseen osallistujat ja edeltävät lausumat. Puhujan aikomus määrää myös puhunnan lajin (arkisista jutustelun muodoista tieteellisiin ja kaunokirjallisiin tekstilajeihin) valintaa. Bahtinin mukaan puhujan aikomus toteutuu jopa ensisijaisesti puhunnan lajin valinnassa. (1987, 77-78.)

Puhunnan lajit

Puhunnan lajien avulla Bahtin yrittää ylittää jyrkän jaon puhunnan ja kielijärjestelmän välillä. Bahtinin mielestä ”yksittäistä lausumaa, kaikessa yksilöllisyydessään ja luovuudessaan, ei voi pitää kielen muotojen *täysin vapaana yhdistelynä*”, niin kuin Saussure Bahtinin mukaan tekee, vaan kielen muotojen lisäksi on myös näiden muotojen yhdistelyn muotoja eli puhunnan lajeja (speech genres). (mt., 81.) Bahtinin mukaan puhunnan lajit vastaavat sanojen merkityksen ja erityisten konkreettisten todellisuuden tilanteiden kohtaamisia (mt., 87). Ne ovat siis lausumien tyypillisiä muotoja tietyissä tyypillisissä tilanteissa.

Bahtinin mukaan puhunnan lajeja sovelletaan samaan tapaan tiedostamattomasti kuin kieliopin sääntöjäkin. Jopa vapaamuotoisessa keskustelussa puhe muotoutuu tiettyjen puhunnan lajien kautta, joista osa on vakiintuneita, osa taas joustavia ja luovuutta sallivia. Sekä kielijärjestelmä että puhunnan lajit opitaan konkreettisista lausumista, joita kohdataan ja joita uusinnetaan elävässä viestinnässä muiden ihmisten kanssa. Kielijärjestelmä ja puhunnan lajit opitaan lisäksi yhteydessä toisiinsa. Puhumaan oppiminen on lausumien oppimista, ei sanojen ja lauseiden oppimista. Puheen tulkinnassa jo ensimmäisistä sanoista voidaan arvata mitä puhunnan lajia se edustaa, ja siten voidaan ennustaa lausuman todennäköinen pituus ja rakenne. Jos puhunnan lajeja ei olisi ja ne pitäisi tuottaa joka lausumaa varten uudestaan, viestintä kävisi Bahtinin mukaan lähes mahdottomaksi. (mt., 78-79.)

Bahtinin mukaan puhuja kohtaa siis kahdenlaisia pakottavia (mandatory) muotoja: toisaalta kielijärjestelmän ja toisaalta puhunnan lajit (mt., 80). Nyt voidaan kysyä, miten tämä murtaa Saussuren jaon sosiaaliseen kielijärjestelmään ja yksilölliseen puhuntaan. Jos puhunnan lajit ovat kielijärjestelmän tapaan sosiaalisia ja pakottavia, ja konkreettiset lausumat ainutkertaista puhuntaa, eivätkö puhunnan lajit yksiselitteisesti kuulu kielijärjestelmään? Puhuja käyttää niitä puhuntaa tuottaessaan välineinä siinä kuin varsinaista kielijärjestelmääkin, ja ne myös rajoittavat puhuntaa siinä kuin varsinaisen kielijärjestelmänkin.

Nähdäkseni Saussuren kielijärjestelmän määritelmässä on keskeistä nimenomaan sen sosiaalisuus ja potentiaalisuus. Puhunnan määritelmässä taas on keskeistä sen aktuaalisuus. Jos erottelua tarkastellaan vain näissä suhteissa, Bahtinin kuvaamat puhunnan lajit kuuluvat yksiselitteisesti kielijärjestelmään. Jos sen sijaan kiinnitetään huomio kielijärjestelmän kieliopillisuuteen, ja ymmärretään tämä ahtaasti, puhunnan lajit eivät kuulu kielijärjestelmään.

Saussure itse tutkii kielijärjestelmää perinteiseen lingvistiseen tapaan kieliopillisessa mielessä eikä puutu lausetta laajempiin tekstikokonaisuuksiin. Oleellista kuitenkin on, että hän näkee kieliopillisen järjestelmän vain yhdeksi osaksi sosiaalisia merkijärjestelmiä. Saussuren mukaan kielijärjestelmä on verrattavissa muun muassa kohteliaisuusmuotoihin ja symbolisiin riitteihin. (1983, 15-17.) Saussure antaa siis ymmärtää, että muutkin merkijärjestelmät toimivat periaatteessa kieliopillisen järjestelmän tavoin. Näin on lopulta makuasia, haluaako sisällyttää puhunnan lajit kielijärjestelmään vai tarkastella niitä varsinaisen kielijärjestelmän rinnalla toimivana toisena kielijärjestelmänä.

Määritellessään puhunnan yksilöllisiksi yhdistelmiksi, joilla puhuja käyttää kielen koodia, Saussure ei tarkoita, että kaikki kielen elementtien yhdistelmät olisivat puhuntaa (mt., 123). Saussuren näkemys nähdäkseni on, että yhdistelmä on puhuntaa mikäli se on yksilöllistä ja aktuaalista, mutta esimerkiksi fraasit kuuluvat kielijärjestelmään sosiaalisuutensa ja potentiaalisuutensa takia. Ne ovat kielijärjestelmän elementtejä, joita voidaan käyttää aktuaalisessa puhunnassa. Tästä ei ole enää pitkä matka määritellä myös Bahtinin kuvaamat puhunnan lajit kielijärjestelmään kuuluviksi. Ne ovat sanojen ja kielioppisääntöjen tavoin rakenteita, joiden avulla puhuja koodaa mielessään olleen ajatuksen konkreettiseksi lausumaksi. Voidaan edelleen ajatella, että samaan tapaan kuin puhuja valitsee kielijärjestelmän sanaparadigmalta lausumaan

sopivan sanan, hän myös valitsee puhunnan lajien paradigmatilanteeseen sopivan puhunnan lajin.

Tässä lienee paikallaan hieman koota käytettyä terminologiaa. Lähdin liikkeelle tekstin ja kontekstin suhteesta. Määrittelin tekstin lausumaksi, jolle on keskeistä aktualisuus: teksti tuotetaan aina aktualisesti tietyssä tilanteessa, johon nähden sille on tulkittavissa tietty mieli. Tekstin tärkein konteksti on yleensä kieli. Teksti voidaan ymmärtää vain tulkitsemalla sitä suhteessa kieleen, jolla se on kirjoitettu. Kieli ei ole tekstin tavoin aktualinen, vaan se on abstrakti merkitysjärjestelmä, jonka merkitysajat merkitsevät lukuisia potentiaaleja merkittyjä. Teksti aktualisoi kunkin merkitysajan potentiaaleista merkitystä vain osan. Koska kielen merkityspotentiaalit ovat syntyneet konkreettisissa, käytäntöihin liittyvissä puhetilanteissa, kieli tavallaan sisältää näihin käytäntöihin sisältyvät merkityspotentiaalit. Kielen sana saa kuitenkin mielen vasta, kun se liitetään johonkin käytännölliseen kontekstiin, toisin sanoen kun siitä tehdään lausuma.

Tekstin ja kielen välimuotona voidaan pitää diskurssin käsitettä. Diskurssi-termi on tosin sikäli ongelmallinen, että sitä käytetään monessa merkityksessä. Esimerkiksi ranskalaisessa keskustelussa sillä tarkoitetaan sekä aktualista tekstiä että tekstiä ohjaavaa säännöstöä/järjestystä, joka voidaan jakaa edelleen lingvistisiin ja "tuotantoehdoista" juontuviin sääntöihin. (Koivisto & Suikkanen 1992, 81-82.) Tässä käytän diskurssi-termiä tekstiä ohjaavan säännöstön/järjestyksen merkityksessä.

Jos kieli ymmärretään alussa kuvaamalla tavalla sosiaalisista käytännöistä abstrahoituneeksi, ei diskurssi tekstiä ohjaavana säännöstönä/järjestyksenä eroa olemuksellisesti kielestä, joka sekin koostuu toisaalta kieliopillisista säännöistä ja toisaalta "tuotantoehdoista" juontuvista säännöistä. Kielen ja diskurssin ero onkin järkevää nähdä abstraktiotason erona. Kielen merkityspotentiaalit sisältävät periaatteessa kaikkiin käytäntöihin/"tuotantoehtoihin" liittyvät merkitykset, kun taas eri diskurssit kattavat rajatumman valikoiman kielen merkityspotentiaaleja ja esitysteknisiä keinoja. Edelleen voidaan erottaa eri yleisyystason diskursseja, joista konkreettisimmat lähenevät yksittäistä puhetilannetta ja abstrakteimmat arkijärkeä (common sense) ja kieltä yleensä (vrt. Vološinov 1990, 124-125). Kieli voidaan siten ymmärtää yleistykseksi eri diskursseista. Kulttuuri/merkitysympäristö tarkoittaa kielen ja diskurssien merkitysaspektia, jonka lisäksi kieleen ja diskursseihin kuuluu myös esitystekninen aspekti (tästä jaosta tarkemmin Reunanen 1991).

Bahtinin kuvaamat puhunnan lajit muistuttavat diskurssin käsitettä tekstiä ohjaavana säännöstönä/järjestyksenä. Puhunnan lajeja voidaan kutsua myös genreiksi. Puhunnan lajin tai genren erottaminen diskurssin käsitteestä onkin niiden samankaltaisuuden vuoksi vaikeaa. Yksi mahdollisuus olisi määritellä ne synonyymeiksi. Tällöin kuitenkin hukattaisiin genren käsitteen mahdollisuudet valaista viestintäprosessia oman teoriaperinteensä näkökulmasta. Seuraavassa liitän genren käsitteen kulloinkin tarkasteltavana olevaan tekstikäytäntöön ja kuvaan kieltä/diskursseja sekä niiden merkitysympäristö- ja esitystekniikka-aspekteja konteksteina, joiden käyttöä genre säätelee. Tämän lisäksi esitän, että myös genre itse muodostaa tekstikäytännössä kontekstin, johon tekstejä viestintätapahtumassa artikuloidaan.

Genre ja tekstikäytäntö

Ridell määrittelee genren ”yhteiskunnalliseksi tekstikäytännöksi, jossa tekstejä tuotetaan ja luetaan tätä koskevien sille ominaisten sääntöjen ja odotusten muodostamassa historiallisesti ehdollisessa horisontissa”. Hänen mukaansa geneerinen koodihorisontti yhdistää tekijän ja yleisön sekä kytkee tekstit niiden tuottamisen ja lukemisen käytäntöihin ja yhteiskunnan kokonaisuuteen. Kutakin tekstikäytäntöä ylläpitävät geneeriset konventiot näyttäytyvät myös siinä tuotettavien tekstien diskursiivisissa piirteissä. (1992, 3.)

Ridellin määritelmä muistuttaa Bahtinin kuvausta puhunnan lajeista, mutta eroaa siitä samaistamalla genren ja käytännön. Bahtin vertaa puhunnan lajeja Saussuren kielijärjestelmään. Hänen mukaansa puhunnan lajit opitaan kielijärjestelmän tavoin konkreettisissa käytännöissä, ja ne vastaavat lausumien tyypillisiä muotoja tietyissä tyypillisissä tilanteissa (1987, 78-79, 87). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että puhunnan lajit olisivat sama asia, kuin niitä vastaavat käytännöt. Genre olisikin ehkä hyvä ymmärtää nimenomaan tekstikäytännölle ominaiseksi säännöstöksi eli koodihorisontiksi, ei itse käytännöksi. Genre olisi siis tekstikäytäntö poislukien sen aktuaalinen aspekti.

Geneerinen jäsenyys nostaa Ridellin mukaan empiirisen tutkimuksen kohteeksi kolme painopistealuetta, joita voidaan myös yhdistää toisiinsa. Näitä ovat 1) journalististen tekstien ja tekijän (journalistisen käytännön) väliset suhteet, 2) journalististen tekstien yleisöön kohdistama puhuttelu (tekstien retoriset ominaisuudet) ja 3) journalististen tekstien (puhuttelun) ja yleisön väliset suhteet. (1992, 4.)

Painopistealueet kattavat viestintätapahtuman kolme perinteistä osaa, jotka tässä voidaan Hallia (1992) mukailien nimetä sisäänkoodaukseksi, tekstiksi ja uloskoodaukseksi. Oleellista ja hankalaa asetelmassa on se, että genren säännöt ovat viestintätapahtuman eri vaiheissa erilaisia ja toisaalta eri vaiheet ovat oleellisesti sidoksissa toisiinsa.

Otetaan esimerkiksi Aamulehden 22. elokuuta 1988 julkaisema uutinen ”Kaila ennusti kokoomusvoittoa”. Juttu kertoo kokoomuksen puoluesihteerin Aarno Kailan puheesta kunnallisvaalien alla Valkeakoskella. Uutisgenren säännöt ovat sallineet/vaatineet toimittaja Jaakko Ritamiehen valita Kailan puheen juttunsa aiheeksi ja muokata siitä lyhyehkön uutisen. Genren sääntöjen nojalla Ritamies on edelleen valinnut Kailan tarjoamasta aineksesta juttunsa otsikoksi ennustuksen kokoomuksen vaalivoitosta. Kailan ennustuksen saasteverojen säätämisestä Ritamies on arvioinut väliotsikon arvoiseksi. Tämä kaikki liittyy genren määrittämään tekstin ja tekijän suhteeseen, joka vaikuttaa siis siihen, millaisena juttu on lehdessä ja tätä kautta tietysti myös siihen, millaisen puhuttelun teksti yleisönsä kohdistaa. Teksti kertoo yleisölle Kailan ennustavan kokoomusvoittoa juuri siksi, että Ritamies on genren sääntöjen nojalla katsonut sen olevan sopivaa julkaistavaksi uutisessa.

Tekstin ja yleisön välinen suhde puolestaan tuo mukaan lukijan asenteen tekstiin. Hän voi esimerkiksi tympääntyneenä puhista, kuinka Aamulehti jaksaa kirjoittaa propagandaa kokoomuksen puolesta. Hän voi myös olla kokoomuksen mahdollisuuksista Kailan kanssa jyrkästi eri mieltä. Lukija tuskin kuitenkaan epäilee, etteikö Kaila olisi ennustanut kokoomusvoittoa.

Genren teksti- ja metasäännöt

Tekstin yleisöön kohdistamaa puhuttelua tutkittaessa huomio kohdistuu ”tekstien lukijoille tarjoamaan, geneerisesti välittyneeseen (toimittajan/välineen ja yleisön) ’kommunikatiiviseen sopimukseen’, joka kutsuu lukijoita tietynlaiseen merkityksenantoon esitettävistä asioista, henkilöistä ja instansseista” (Ridell 1992, 4-5).

Esimerkkiuutisessa lukijaa kutsutaan merkityksellistämään muun muassa kokoomuksen vaalinäkymiä, saasteveroa ja tietysti Aarno Kailaa. Nyt kiinnostava kysymys on se, millä tavalla tämä lukijan kutsunta/puhuttelu on geneerisesti välittyntä. Selvältä vaikuttaa, että genren säännöt ovat ohjanneet toimittajaa hänen laatiessaan juttua ja merkityksellistäessään puheena olevia asioita. Tämä puolestaan välittyy lukijan puhutteluksi tekstin kautta. Lukijan ei kuitenkaan tarvitse tuntee sääntöjä, joiden nojalla toimittaja on valintansa tehnyt. Riittää, että hän tuntee puheena olevat asiat kylliksi hyvin osatakseen asettaa ne relevantteihin yhteyksiinsä. Lukijan ei tarvitse tuntee uutisgenreä ymmärtääkseen jutusta, että Aarno Kaila on ennustanut kokoomusvoittoa. Näin genrellä ei näyttäisi tekstin puhuttelussa enää olevan erityistä merkitystä. Tämä on kuitenkin liian hätäinen johtopäätös. Yritän seuraavassa selvittää asetelmaa jakamalla genren säännöt kahteen eri tyyppiin, tekstisääntöihin ja metasääntöihin, jotka toimivat viestinnässä eri tasoilla.

Esimerkkiuutisen yhteydessä kuvailemani säännöt ovat genren tekstisääntöjä. Ne voidaan jakaa edelleen esitys- ja aihesäännöiksi (vrt. Reunanen 1991, 48-53). Oleellista genren tekstisäännöissä on, että sääntöjen soveltaminen näkyy konkreettisisissa teksteissä. Lukija näkee tekstissä esitystekniset keinot ja voi niiden avulla rekonstruoida tuotetut aiheet, vaikkei tuntisi sääntöjä, joiden perusteella nuo nimenomaiset keinot ja aiheet (eikä joitain muita) on tekstiin tuotettu. Vaikkei lukijan tarvitse tuntee genren tekstisääntöjä, hänen on kuitenkin tunnettava noiden sääntöjen nojalla käytetyt esitystekniset keinot. Myös jutun aihepiirin on oltava lukijalle niin tuttu, että hän voi asettaa jutussa esitetyt asiat relevantteihin yhteyksiinsä. Lukijan ei tarvitse tuntee sääntöjä, joiden vuoksi uutisessa erotetaan toisistaan kertojan puhe ja esiintyjien puhe, mutta ymmärtääkseen tekstin hänen on kuitenkin tunnettava esitystekninen keino (esimerkiksi lainausmerkkien käyttö), jolla tämä erottaminen tuotetaan. Vastaavasti lukijan ei uutisen ymmärtääkseen tarvitse tietää, miksi Kailan puheesta tehdyssä uutisessa korostetaan Kailan ennustaneen kokoomusvoittoa. Sen sijaan lukijan on tiedettävä yhtä ja toista Suomen puolue- ja vaalijärjestelmästä.

Genren tekstisäännöt tavallaan rajaavat niitä esitysteknisiä ja semanttisia resursseja, joita tekstissä voidaan hyödyntää. Tekstin tuottajan on tunnettava nämä säännöt pystyäkseen ylipäätään kirjoittamaan jutun. Resurssien paljoudesta on jotenkin valittava tietyt resurssit käyttöön, ja tämä valinta tapahtuu aina suhteessa genrejen sääntöihin. Kirjoittaja voi kuitenkin yhdistellä eri genrejen piirteitä. Tekstin lukijan ei sen sijaan tarvitse tuntee resursseja rajaavia sääntöjä, riittää kun hän tuntee käytetyt resurssit.

Genren tekstisäännöistä poikkeavaa toista sääntötyyppiä kutsun genren metasäännöiksi. Toisin kuin genren tekstisäännöt, metasäännöt edellyttävät myös lukijalta genren tunnistamista. Metasäännöt eivät tekstisääntöjen tapaan määritä esitysteknisten keinojen tai merkitysympäristöjen semanttisten resurssien käyttöä, vaan ne asemoivat noiden resurssien käytön tälle nimenomaiselle tekstikäytännölle ominai-

seen kontekstiin. Metasääntöjen nojalla tekstissä esitetyt asiat ymmärretään tämän nimenomaisen genren kontekstissa, vaikkei genren kontekstia olisi joka asian yhteyteen erikseen merkitty. Juuri uutisgenren tunnistamiseen ja uutisen metasääntöjen soveltamiseen perustuu, että lukija ei epäile etteikö Kaila olisi ennustanut kokoomusvoittoa Valkeakoskella. Uutisen metasäännöt näet edellyttävät kertojan esittävän omissa nimissään vain tosiasioita. Jos sen sijaan Origo olisi pakinassaan kertonut Kailan ennustaneen kokoomusvoittoa, lukija ei olisi väitteen todenperäisyydestä lainkaan yhtä vakuuttunut, vaikka asia olisi esitysteknisesti esitetty samalla tavalla. Uutinen ja pakina hyödyntävät suurelta osin samoja esitysteknisiä keinoja ja semanttisia resursseja (erojakin on), mutta ne liittävät niiden käyttöön omien metasääntöjensä määrittämän statuksen. Uutinen merkitsee kertomansa yleisesti merkittäväksi, tärkeäksi ja todeksi, pakina taas antaa kertomilleen asioille omanlaisensa sävytyksen.

Journalismin genretutkimuksessa olisikin kiinnostavaa selvittää tarkemmin, millaisia metasääntöjä eri juttutyyppeihin liitetään. Uutisen aiheisiinsa liittämät merkitykset, kuten vakavuus, yleinen merkittävyys ja tärkeys (vrt. Kunelius 1992, 99) ovat esimerkkejä metasääntöjen toiminnasta, mutta olisiko olemassa vielä muita vastaavia, ehkä vaikeammin tunnistettavia metasääntöjen määrittämiä merkityksiä, ja miten niitä voitaisiin tutkia?

Tulkinnan kolme kontekstia

Ridellin mukaan tekstien yleisöön kohdistamaa puhuttelua tutkittaessa pyritään selvittämään ”miten ja millaisiin merkityksenantoihin lukijoita kulloinkin kutsutaan ja mitkä ovat tämän puhuttelun yhteiskunnallista todellisuutta (sen järjestymistä, toimintaa, valtasuhteita) koskevat implikaatiot” (1992, 5). Edellä esitettyjen genren sääntöjen kahden eri tyypin avulla voidaan täsmentää, mikä tässä puhuttelussa liittyy nimenomaan genreen.

Ymmärrän puhuttelun tekstissä oleviksi vihjeiksi siitä, miten teksti pitäisi ymmärtää. Tarkemmin sanoen teksti vihjaa, millaisiin konteksteihin sitä pitäisi artikuloida, jotta se tulisi ymmärretyksi oikein. Genre on yksi tällainen konteksti. Tekstiin kirjoitettaessa tuotetut aiheet ja esitykset eivät kuitenkaan viittaa pelkästään genreen itseensä, vaan myös sen ulkopuolisiin konteksteihin: erilaisiin esitystekniikoihin ja erilaisiin kulttuurisiin merkityksiin/merkitysympäristöihin. Genren tekstisäännöt puhuttelevat lukijaa siis tekstissä välillisesti. Se mitä tekstissä lukee riippuu suurelta osin genren tekstisäännöistä, mutta lukijan ei tarvitse näitä sääntöjä tuntea. Riittää että hän tuntee käytetyt esitystekniikat ja relevantit merkitysympäristöt.

Genren metasäännöt sen sijaan viittaavat genreen itseensä. Jos teksti tunnistetaan uutiseksi, teksti tulkitaan esitystekniikka- ja merkityskontekstien lisäksi uutiskontekstissa, jolloin esimerkiksi tekstin otsikossa esitetty asia saa geneerisen lisäarvon ”tärkeä”.

Kun tutkitaan miten ja millaisiin merkityksenantoihin lukijoita tekstissä kutsutaan (tähän sisältyvät myös tekstin tuottajan näkökulmaa ja todellisuutta koskevat implikaatiot), kysymys on yksinkertaisesti tekstin tulkinnasta. Tämä puolestaan tarkoittaa niiden kontekstien eksplikoimista, jotka teksti ”kutsuu” tulkintakehyksikseen. Edellisen

perusteella määrittelen kolme erityyppistä kontekstia, joita tekstin tulkinta edellyttää. Ensinnäkin tulkinta edellyttää esitystekniikoiden kontekstia, toiseksi merkityskontekstia/merkitysympäristöä (puheena olevaan aihepiiriin liittyviä esioletuksia eli implikaatioita) ja kolmanneksi genrekontekstia. Tekstin tulkinnassa nämä kaikki kontekstit edellyttävät toisiaan. Esimerkiksi juonirakenne on esitystekniikkatyyppi, joka on tunnistettavissa tekstistä vain, jos samalla tulkitaan tekstin merkityssisältöä (kytketään teksti merkityskontekstiin). Merkityssisältö puolestaan avautuu vain purkamalla tekstin esitysteknisiä keinoja (juonirakenteen lisäksi muun muassa sanavalinnat, puhujien erottelu jne.).

Genren tunnistaminen tuo tulkintaan mukaan genren metasäännöt, jotka antavat oman värinsä esitystekniikoille ja aiheille. Genrenkin tunnistaminen perustuu ainakin osittain tekstin piirteisiin. Kullakin genrellä on ominaiset esitystekniikkansa ja aihepiirinsä, joiden yhdistelmistä genre voidaan tunnistaa.

Fowlerin mukaan melkein mitä tahansa piirrettä voidaan alkaa pitää genreen liittyvänä. Kaikki piirteet eivät kuitenkaan ole geneerisinä tunnuspiirteinä yhtä tehokkaita. Piirteiden on pystyttävä erottelamaan eri genrejä toisistaan. Jos piirre on tavallinen useissa eri genreissä, sillä ei ole paljon ”geneeristä potentiaalia”. Usein muutamat tärkeimmät geneeriset tunnuspiirteet luonnehtivat genreä riittävästi. (1982, 73.)

Teksti voidaan edellisen perusteella ymmärtää kokoelmaksi piirteitä, jotka viittaa erilaisiin konteksteihin. Kukin tekstin piirre vastaa tiettyä tyyppiä sille relevantissa kontekstissa. Näin esimerkiksi tekstin tietty esitystekniikka vastaa tiettyä esitystekniikkatyyppiä esitystekniikkakontekstissa. Tästä näkökulmasta genren voi määritellä eri konteksteista valittujen tyyppien tietynlaiseksi yhdistelmäksi. Tiettyyn genreen kuuluvat tekstit puolestaan koostuvat näiden tyyppien sovellutuksista. Jotkut genrelle ominaiset aihe- ja esitystekniikkatyyppit ovat genren tunnistamisen kannalta oleellisempia kuin toiset, mutta niillä kaikilla on jokin suhde genreen. Genre joko edellyttää, sallii tai kieltää tyyppin soveltamisen.

Olen yllä tarkastellut tekstiä suhteessa kolmeen erilaiseen kontekstiin: esitystekniikkakontekstiin, merkitysympäristöön ja genrekontekstiin. Neljäs konteksti on aktuaalinen tilanne, jossa toimittaja on tekstiään tehnyt ja johon kuuluvat myös saatavilla olleet lähteet. Tämä konteksti vaikuttaa genren tekstisääntöjen tavoin lukijoiden puhuteluun tekstin kautta. Siitä on tekstissä jälkiä, mutta se ei ole lukijoille kokonaan näkyvisä. Viides konteksti on aktuaalinen lukutilanne, joka on keskeinen reseptiotutkimuksessa, mutta ei ole relevantti puhuttelua tutkittaessa.

Genren dynamiikka ja aiheilma

Koska jokainen teksti on genresääntöjen aktuaalinen sovellus, siinä on aina jotain uutta ja ainutkertaista suhteessa genreen. Tämä konvention ja sovelluksen vuorovaikutus tuottaa konvention/genreen muutosta, jolla voidaan ehkä selittää journalismin dynamiikkaa. Seuraavassa yritän esimerkinomaisesti kuvata, miten uutisen aiheeseen liittyvät geneeriset tyypillisyydet syntyvät ja kuolevat journalismissa.

Journalistisessa ammattikäytännössä on kehittynyt tietty tapa jäsentää maailmaa aihetyyppeihin. Rentola erottaa luokitusperusteiksi toisaalta yhteiskunnan alueet

ja toisaalta erilaiset tapahtumatyypit (1983, 19-20). Yhteiskunnan jako alueisiin ilmenee lähinnä sanomalehden osastojaossa ja osastojen sisällä vakiintuneissa aihealueissa. Tapahtumatyyppi puolestaan viittaa uutistapahtumiin, joita kultakin alueelta osataan odottaa (tulipaloja, poliitikkojen puheita jne.).

Uutiskriteerit puolestaan ovat perinteinen tapa kuvata aiheelta vaadittavia ominaisuuksia. Rentolan mukaan journalismin oppikirjojen toistuvana sääntönä on, että uutisen on oltava merkittävä tai tärkeä tapahtuma. Rentola konstruoi kolme ehtoa, jotka kiinnostavalta uutiselta edellytetään: 1) uutinen on ajankohtainen, 2) uutisessa on tuttuja elementtejä ja 3) uutisessa on epätavallisia elementtejä. (mt., 25-30.)

Aihetyypit on erotettava konkreettisesta, tietyn yksittäisen jutun aiheesta. Aihetyypit ovat konteksteja, joiden avulla tekstin aihe tulkitaan. Jokaisella jutulla on oma ainutkertainen aiheensa, joka artikkeloi aihetyyppejä. Jutut voidaan luokitella sen mukaan, mitä aihetyyppejä kukin niistä artikkeloi.

Tämän jäsennostavan ongelmana on kuitenkin se, ettei se tuo esiin kirjoittelun dynamiikkaa eli sitä, miten eri aihetyypit tulevat julkisuuteen ja millainen on niiden elinkaari. Kirjoittelusta voidaan erottaa erilaisia aihetyyppejä, mutta ei pystytä osoittamaan juttujen välisiä keskinäissuhteita saman aihetyypin sisällä. Pelkästään aiheen ja aihetyypin avulla on myöskin vaikea osoittaa, miten uudet aihetyypit syntyvät. Näiden ongelmien ratkaisu edellyttää kolmannen käsitteen, aiheelman, käyttöönottoa.

Kun aihetyypit on osamerkitympäristö, tietty aihealue, ja aihe puolestaan aihetyypin sovellutus yksittäisessä tekstissä, on aiheuma konkreettisten, samaan aihepiiriin liittyvien ja toisiinsa kytkeytyvien aiheiden joukko.

Ajatellaan esimerkiksi, että on olemassa aihetyypit "ympäristö", joka kattaa tietyn joukon sanomalehtien kirjoittelusta. Ympäristöuutisia ovat esimerkiksi tehtaiden jätteistä, uhanalaisista eläimistä ja ympäristöpolitiikasta kertovat jutut. Oletetaan edelleen, että ympäristöjuttujen yksi alatyypit ovat ympäristöpolitiikkaa koskevat jutut. Näillä tyypittelyillä on nähdäkseni kohtalaista relevanssia nykyisessä journalistisessä kulttuurissa.

Kun Helsingin Sanomat julkaisi 23. elokuuta 1988 uutisen, jossa kansanedustaja Erkki Pulliainen esitti kaikenlaisen saastuttamisen verottamista, uutinen artikkeloi ympäristöpolitiikan aihetyyppejä, ja sen ainutkertaisena aiheena oli Pulliaisen mielipide.

Esimerkkiuutisen tunnistaminen ympäristöpolitiikan aihetyypin tapaukseksi kytki sen ympäristön ja yhteiskunnan välistä suhdetta koskevaan kysymyksenasetteluun, josta oli sanottu yhtä ja toista jo ennen Pulliaista ja jota keskustelua uutisen lukijat vaihtelevasti tunsivat. Paitsi että uutinen artikkeloi ympäristöpolitiikan aihetyyppejä, siihen voitiin soveltaa tapahtumatyyppinomaista aihetyyppejä, jota voi kutsua vaikka nimellä "keskustelu" tai "puheenvuoro".

Syyskuun 12. päivä 1988 Helsingin Sanomat julkaisi uutisen, jossa keskustan varapuheenjohtaja Olli Rehn ehdotti ekologista verottamista. Sekin oli rutiininomainen pikku-uutinen poliitikon rutiininomaisesta puheesta. Toimittajat ja lukijat eivät todennäköisesti yhdistäneet sitä Pulliaisesta kertovaan juttuun, vaan jutut luultavammin miellettiin yksittäisiksi ympäristöpolitiikan ja keskustelun aihetyyppeiden edustajiksi. Tilanne muuttui hieman 23. syyskuuta 1988, kun Helsingin Sanomat julkaisi uutisen, jossa Sdp:n puheenjohtaja Pertti Paasio ilmoitti pitävänsä saasteveroa ongelmallisena. Li-

säksi jutussa mainittiin vihreiden aiemmin väläyttelleen ehdotuksia saasteverosta. Pääsion mielipiteestä kertova juttu kytkeytyikin edellisiin juttuihin läheisemmin kuin vain siten, että sekin artikuloi keskustelu- ja ympäristöpolitiikka-aihetyyppejä. Nähdäkseni jutut muodostivat aiheelman, jota voi kutsua vaikka nimellä ”syksyn 1988 ympäristöverokeskustelu”.

Aihelmaa voi pitää aihetyypin ituna. Kun esimerkiksi ympäristövero tuli syksyllä 1988 ensimmäisiä kertoja lehtiutisiin, sitä artikuloitiin julkisuudessa jo vakiintuneisiin aihetyyppeihin kuten ”ympäristöpolitiikka” ja ”keskustelu”. Yksittäiset uudet ympäristöverojutut artikuloituivat näiden lisäksi myös toisiin ympäristöverojuttuihin, kommentoivat niitä ja saivat merkittävyytensä nimenomaan osana käytävää konkreettista keskustelua. Näin muotoutui aihe, joka laajennuttuaan alkoi muistuttaa aihetyyppejä.

Aiheelman ja aihetyypin ero tulee näkyviin, kun otetaan tarkasteluun aihetta arvottavat säännöt (uutiskriteerit), joiden perusteella arvioidaan kuinka hyvä tyyppinsä edustaja kulloinenkin aihe on. Uutisten kohdalla tässä on keskeistä se, että aiheessa on suhteessa aihetyyppiin jotain tuttua ja jotain epätavallista (vrt. Rentola 1983, 25-30). Kun aihe (esim. ympäristöverokeskustelu) on nuori, yksittäisen aiheen tuttuutta ja epätavallisuutta pohditaan suhteessa vakiintuneisiin aihetyyppeihin (esim. ympäristöpolitiikka). Kun aihe on kiteytyneet aihetyypiksi, yksittäistä aihetta sovitetaan ensisijaisesti siihen (ympäristöverokeskustelu). Tällä on olennainen merkitys julkisuuden dynamiikalle. Ympäristöverokirjoittelun alkuvaiheessa, kun ympäristöverokeskustelu ei vielä ollut vakiintunut, ympäristöveroa koskevat yksittäiset periaatteelliset pohdinnat eivät ylittäneet uutiskynnystä, koska ne tuntuivat merkityksettömiltä suhteessa olemassaoleviin aihetyyppeihin (esim. ympäristöpolitiikka). Kun ympäristöpolitiikan aihetyypin kriteereillä tuotetut, ympäristöveroa koskevat jutut olivat kiteytyneet omaksi aihekokonaisuudeksi ja jopa omaksi aihetyypiksi, juttujen ei tarvinnut enää olla merkittäviä suhteessa ympäristöpolitiikkaan yleensä, vaan riitti kun ne täyttivät kriteerit ympäristövero-aihetyyppissä.

Tässä olen lähestynyt aiheelman kiteytymistä aihetyypiksi toimitustyön ja uutiskriteerien näkökulmasta, mutta asiaa voidaan tarkastella myös yleisön näkökulmasta. Lehden lukija on kiinnostunut aiheista, joissa on jotain tuttua ja epätavallista. Jutun kiinnostavuus riippuu niistä aihetyypeistä (merkitysympäristöistä), joihin hän kykenee juttua artikuloimaan. Aiheen tuttuus tarkoittaa siis täsmällisemmin sanottuna sitä, että juttu sopii johonkin lukijan tuntemaan aihetyyppiin ja on ymmärrettävä siinä. Epätavallisuus taas tarkoittaa, että juttu tuo aihetyypin puitteissa esiin jotain uutta, merkittävää ja mielenkiintoista. Ympäristöpolitiikan aihetyyppiin artikuloidut ympäristöveroihaiset jutut siis syventävät lukijoiden tuntemaa ympäristöveroon liittyvää merkitysympäristöä, jolloin uudet ympäristöveroihaiset tulevat vähitellen relevanteiksi ja kiinnostaviksi.

Aiheeseen lisäksi myös muilla jutun piirteillä voi olla vastaavaa dynamiikkaa. Esimerkiksi juttujen juonirakenteet ja jutun tekstuaalisten esiintyjien roolit voivat vähitellen muuttua. Myös näiden piirteiden herättämät odotukset joistain muista tekstin piirteistä voivat muuttua. Minua on toistaiseksi kuitenkin kiinnostanut eniten nimenomaan aiheiden ja aihetyypien geneerinen dynamiikka. Sen avulla voidaan ehkä jossain määrin selittää julkisuuden aihe maailman dynamiikkaa journalistisen kulttuurin sisäisin perus-

tein ja täydentää näin esimerkiksi Downs (1972) huomiosyklioteoriaa, joka selittää julkisuuden aiheamaailmaa ulkoisemmasta ja systemisemmästä näkökulmasta.

Kirjallisuus

- BAKHTIN, M. M. The Problem of Speech Genres. Teoksessa: BAKHTIN, M. M. *Speech Genres & Other Late Essays*. Austin, University of Texas Press 1987, s. 60-102.
- CULLER, Jonathan. Ferdinand de Saussure. Revisited edition. Ithaca, New York, Cornell University Press 1986.
- DOWNS, Anthony. Up and Down with Ecology — the "Issue-Attention Cycle". *The Public Interest* 28(1972), s. 38-50.
- FOWLER, Alastair. *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford, Clarendon Press 1982.
- HALL, Stuart. Sisäänkoodaus/uloskoodaus. Teoksessa: HALL, Stuart. *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere, Vastapaino 1992, s. 133-148.
- KOIVISTO, Juha & SUIKKANEN, Risto. Paroni Münchausenin perilliset paradoksaalisessa tilassa. Teoksessa: MALMBERG, Tarmo & MEHTONEN, Lauri (toim.). *Kanssakäymisiä: Juhlakirja Veikko Pietilälle*. Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, julkaisuja 3/1992, s. 73-112.
- KUNELIUS, Risto. Uskottavaksi tehty teksti: uutinen historiassa ja yhteiskunnassa. *Tiedotusopin lisensiaatintyö*, Tampereen yliopisto 1992.
- RENTOLA, Ilkka. Normaalijournalismin säännöt. Yhdysvaltalaisen journalismin oppikirjallisuuden esittämän ideaalityypin tarkastelua. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos, julkaisuja, sarja A47/1983.
- REUNANEN, Esa. Merkitysympäristö ja uutisgenren säännöt. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, julkaisuja, sarja A76/1991.
- RIDELL, Seija. Kaikki tiet vievät genreen. Tutkimusretkiä tiedotusopin ja kirjallisuustieteen rajamaastossa. *Julkaisematon tutkimussuunnitelma*. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitoksen jatkokoulutusseminaari 18. 11. 1992.
- SAUSSURE, Ferdinand de. *Course in General Linguistics*. Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye with the collaboration of Albert Riedlinger. Translated and annotated by Roy Harris. London, Duckworth 1983.
- VOLOŠINOV, Valentin. *Kielen dialogisuus*. Tampere, Vastapaino 1990.
- VYGOTSKI, Lev Semjonovitš. *Ajattelu ja kieli*. Espoo, Weilin+Göös 1982.